

Т. В. Піковська

**НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ В ПРОГРАМАХ НІМЕЦЬКОЇ
СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПАРТІЇ В ПЕРШІЙ
ЧЕХОСЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ (1918-1938 рр.)**

Стаття присвячена дослідженню національного питання в програмі Німецької Соціал-демократичної партії (НСДРП) у Першій Чехословацькій республіці.

Ключові слова: *судетська область, Перша Чехословацька республіка, Німецька соціал-демократична партія, національне питання, політична програма, активізм, негативізм.*

Після закінчення Першої світової війни на руїнах Австро-Угорської імперії утворились нові незалежні держави, в тому числі Чехословацька республіка (ЧСР), до якої увійшли райони з німецьким населенням – Судето-німецька область. Це започаткувало німецьке національне питання в ЧСР, яке й досі залишається однією з найбільш дискусійних проблем вивчення історії цієї держави. Значну роль у політичній історії німецьких земель, які увійшли до складу Чехословацької держави, відіграли багаточисельні політичні партії, виникненню і діяльності яких сприяв демократичний устрій новоствореної держави. Однією з найбільших німецьких політичних партій, яка традиційно користувалась популярністю серед німецького населення, була Німецька Соціал-демократична Робітничка партія (НСДРП(Ч)).

У дослідження політичної історії судетських німців значне місце приділено судето-німецькій соціал-демократії. Зокрема, значний науковий інтерес становить праця німецького журналіста та історика Й.В. Брюгеля [1], який починаючи з 1924 р. належав до соціально-демократичної партії. У своїй праці, присвяченій взаємовідносинам чехів і німців, автор говорить про недотримання в повній мірі прав німецької національної меншини в ЧСР, аналогічну думку висловлює російський вчений С. Кретинін [2, 3, 4, 5]. Варто відзначити працю Є. Броклової [6], у якій автор пояснює розвиток відносин між чехами і німцями взаємодією політичних культур різних за своїм змістом, з яких чеська політична культура була більш демократичною на противагу авторитарній німецькій політичній культурі [6, с.63].

Враховуючи вищезазначене, метою статті є дослідження шляхів вирішення національного питання, представлених в програмі НСДРП, та їх впливу на розвиток чесько-німецьких відносин.

Входження до складу ЧСР викликало серед німецьких жителів чеських земель негативну реакцію, що було зумовлено втратою ними привілейованого становища, яке вони займали у Австро-Угорській монархії. Внаслідок цього розгорнулася активна боротьба за право німецького населення на самовизначення, у якій провідні ролі відігравали судето-німецькі соціал-демократи. Зокрема, вони брали активну участь в самопроголошених у жовтні-листопаді 1918 р., судето-німецьких урядах,

а також виступили ініціаторами подій 3 березня 1919 р., коли в ході зіткнень із чехословацькими військами і поліцією загинуло декілька десятків німців [2, с.26].

Варто відзначити, що соціал-демократи у національному питанні в цей період керувались Брюнською національною програмою (1899) [4, с.11]. Її автором був лідер німецько-богемської регіональної організації соціал-демократів Й. Зелігер. Проект виходив із необхідності перетворення Австрії в «союзну державу національностей», розділену на національні автономні округи, головним принципом утворення яких була мовна спільність [4, с.63].

Розпад Австро-Угорщини поставив австрійських соціалістів перед необхідністю зміни ідеологічних орієнтирів по національному питанню. Вони змушені були відмовитись від захисту цілісності Австро-Угорщини, розробивши ряд концепцій, зокрема, «соціалістичного аншлюсу», яка передбачала об'єднання австрійських німців у єдину національну державу, і концепцію Дунайської федерації, яка виходила із можливості створення на основі колишньої Австро-Угорщини федеративного або конфедеративного об'єднання [3, с.13]. Виступаючи під гаслом соціалістичного аншлюсу, соціал-демократи отримали підтримку населення під час перших виборів в ЧСР у червні 1919 р., однак за результатами мирного врегулювання судетські німці змушені були залишитись у складі ЧСР.

У цих умовах німецька соціал-демократія в Чехословаччині змушена була самостійно шукати шляхи і методи самовизначення в цій державі. Головною умовою її діяльності повинно було стати організаційне оформлення у якості незалежної політичної партії, яке відбулось на установчому з'їзді в Тепліц-Шенау 31 серпня – 3 вересня 1919 р. [4, с.28]. Також була прийнята «Програма дій» або «Програма національної автономії» метою якої проголошувалась боротьба за національну автономію, причому не лише для німецької, але й для всіх інших національних меншин в ЧСР [4, с.29].

У декларації з'їзду, автором якої був О. Бауер, містились вимоги відмови Чехословаччини від союзу з Антантою, заміни регулярної армії територіально і національно організованою міліцією, перебудови адміністративно-територіальної організації країни на принципах національної децентралізації. При цьому програма національної автономії судето-німецької соціал-демократії практично нічого не говорила про функції центральної влади в ЧСР, лише зазначалось, що Національні збори і призначені ним уряди відповідають за ті питання, які не можуть бути вирішені на рівні Національних рад окремих націй. Здійснення цієї програми призвело б до перетворення ЧСР у конфедерацію практично незалежних національних районів і областей. Невипадково Й. Зелігер підкреслював з трибуни з'їзду, що його резолюція складена за зразком швейцарської конституції і виступав за перетворення Чехословаччини у «другу Швейцарію» [6, с.68].

З самого початку заснування НСДРП(Ч) була солідною політичною організацією, яка спиралась на досвід і матеріальну базу

старої австрійської соціал-демократії. На виборах до парламенту ЧСР, які відбулись 18 квітня 1920 р., вона отримала 689 201 голос (44% від усіх голосів в німецьких виборців і 12, 9% голосів всіх виборців в ЧСР) [3, с.68]

Судето-німецькі соціал-демократи створили власний парламентський клуб. У його заяві, зачитаній 2 липня 1920 р, у Національних зборах Й. Зелігером, підкреслювалось, що вирішення національного питання є пріоритетним напрямком діяльності німецької соціал-демократії в ЧСР [4, с.69].

У перші роки існування партії визначились основні умови її діяльності, як партії національної меншини. В основі політичного курсу НСДРП(Ч) була тактика неспівробітництва і неконструктивної опозиції по відношенню як до чехословацьких так і до судето-німецьких партій. Це забезпечило успіх на виборах 1919 і 1920 рр., але, як довготривала стратегічна лінія себе не виправдало, призводячи до повної ізоляції партії на чехословацькій політичній арені, що яскраво проявилось у 20-ті роки.

Попри відмову соціал-демократів від спільних дій з іншими політичними силами, решта великих судето-німецьких партій утворили «Судетське об'єднання». Однак, напередодні виборів із його складу вийшли німецькі націонал-соціалісти і об'єднання розпалося [7, с.862]. Невиправданість розрахунків партійного керівництва на самостійну політичну лінію продемонстрували парламентські вибори 15 листопада 1925 р. [3,с.85].

Результати виборів засвідчили падіння авторитету соціалістичних партій. НСДРП(Ч) набрала лише 24% всіх німецьких голосів у Чехословаччині [7, с.863].

Вибори 1925 р. призвели до розколу єдності античехословацької опозиції німецьких партій. Після входження до складу уряду представників ландбунду і клерикалів відбувся поділ судето-німецьких партій на прихильників активізму і негативізму [6, с.55].

На відміну від так званої політики негативізму – невизнання умов Версальських договорів про поділ Австрії і різко опозиційного, негативного ставлення до чехословацької держави і відмови змиритись із перебуванням німців у його межах, політика активізму означала визнання чехословацької держави і конструктивне співробітництво на його базі з чехословацькими правлячими колами і партіями з метою покращити становище судетських німців. Пізніше на активістській позиції перейшла і судето-німецька соціал-демократія [6, с.57].

Добу активістської політики німецьких партій сучасники часто називали «шлюбом із розрахунку» [6, с.58]. Як відзначає чеська дослідниця Є. Броклова, німці, навіть прихильники активістської політики в основі своїх переконань мали негативне ставлення до чехословацької держави, головним як і раніше, залишалась вимога вирішення німецького питання в дусі національної автономії [6, с.59].

Нові політичні умови поставили лідерів НСДРП(Ч) перед необхідністю зміни програми партії. В 1927 р, були прийняті «Основні напрямки програми демократичної автономії в ЧСР» [4, с.90].

Розроблена ідеологами НСДРП(Ч) програма передбачала поділ ЧСР на національні області із самоуправлінням. Мовний принцип лежав в основі приналежності громадян до тієї чи іншої національності, що повинно було фіксуватись у спеціальному державному національному кадастрі. Програма містила вимоги особливих прав для німецького населення республіки, в першу чергу, відкидаючи необхідність вивчення німцями чеської мови. Знання чеської мови визнавалось необхідним лише для тих громадян, яким це було потрібно у зв'язку зі службовим становищем. Мови національних меншин було запропоновано зробити рівноправними в парламентській діяльності. Велику увагу програма приділяла проблемі реорганізації шкільної справи за національним принципом [4, с.92].

Реалізація подібної програми тягнула за собою децентралізацію і дезорганізацію державного управління в країні. При відсутності загальноприйнятої державної мови з'являлась реальна загроза паралічу управління регіонами.

Положення програми були протилежністю централізаторській політичній лінії чехословацького керівництва. Не дивно, що програма не отримала їхньої підтримки.

У той же час, у порівнянні з «Програмою дій» 1919 р., «Основні напрямки» були витримані в більш реалістичному дусі. Партійне керівництво відмовилось від ідеї перетворення Чехословаччини у другу Швейцарію. В новому програмному документі уже не містились заклики до демілітаризації країни, визнавався пріоритет центральної влади над органами місцевого самоуправління. На відміну від програмних вимог 1919 р. «Основні напрямки» 1927 р. були тією основою, на якій можна було вести переговори з метою досягнення компромісу, а сам факт пом'якшення вимог з боку судетсько-німецької соціал-демократії демонстрував їх готовність до цього компромісу [4, с.94].

Все це сприяло встановленню взаєморозуміння між чехословацькими і судето-німецькими соціал-демократами на конгресі соціалістичних партій ЧСР 28-29 січня 1928 р. в Шмихові, на якому зібрались 447 делегатів від всіх соціалістичних організацій країни [3, с.45].

Хоча Шмиховський з'їзд обмежився лише визнанням існуючих національних проблем і єдності багатонаціональної соціал-демократії у прагненні їх розв'язати, він став початком зближення між партіями. За результатами Шмиховського з'їзду був утворений спільний комітет з метою створення загальної програмної заяви. За ініціативою комітету був проведений ряд спільних акцій, «найважливішим пунктом» яких, за визначенням обох партій були першотравневі демонстрації [3, с.46].

Таким чином, після 1927 р. розпочався новий етап в історії НСДРП(Ч), головним змістом якого став поворот від конфронтації до співробітництва з чехословацькими соціал-демократами і участі в коаліційному уряді. Варто відзначити, що перехід НСДРП(Ч) на позиції активізму відбувся у досить несприятливий період. Наприкінці 1929 р. по ЧСР вдарил перша хвиля економічної кризи 1929-1930 рр. наслідком якої стало катастрофічне падіння рівня життя населення. Одним із наслідків кризи стало зростан-

ня популярності серед судетських німців ідей фашизму. Партія робила все можливе, щоб пом'якшити наслідки кризи. Однак її можливості і матеріальні ресурси були обмежені.

Економічна криза викликала суперечності середини НСДРП(Ч), що яскраво проявилось на з'їзді партії, який проходив 29 жовтня – 1 листопада 1932 р. в Празі. Нова генерація партійних функціонерів, таких як Р. Райтцнер, Е. Францель, В. Якш виступила за розробку власної програми партії, головним завданням якої вони бачили ідейне обґрунтування діяльності партії по захисту інтересів «німців, як національної меншини в ЧСР» [4, с.96]. Саме вони в період 1933–1934 рр., започаткували всередині партії опозиційну течію.

Опозиція не була організована у формі особливої партійної фракції. Це була ідеологічна течія, яка об'єднувала різних членів партії під гаслом вироблення партійної програми.

В основі проекту програми, запропонованого опозицією була ідея створення своєрідного «національного об'єднання» судетських німців, до якого б належали всі верстви німецького населення. Спираючись на ці верстви населення німецька соціал-демократія, на думку авторів програми повинна була утворити єдиний опозиційний табір разом із іншими опозиційними групами в ЧСР і перейти в «економічний наступ проти передумов фашизму» [7, с.864], з метою захисту чехословацької держави.

Таким чином, опозиціонери виходили із необхідності вирішення двох основних проблем – національної, що досягалось шляхом створення єдиного фронту всіх верств німецького населення в державі і економічної – подолання наслідків економічної кризи шляхом державного регулювання економіки [7, с.868]. Цей проект викликав критику серед інших членів партії. Однак, незважаючи на критичні зауваження на адресу опозиціонерів, партійне керівництво пішло на компромісне рішення стосовно програми. На масових зборах членів партії 4 листопада 1934 р. була урочисто прийнята так звана «Програма боротьби» НСДРП(Ч), яка замінила попередню «Програму дій». В цьому документі в значній мірі були враховані ідеї викладені у проекті опозиції.

Вибори 1935 р принесли партії падіння кількості отриманих голосів – з 6,9% до 3,6% [7, с.867]. В умовах зростання загрози фашизму Бернський з'їзд 1935 р. прийняв рішення про співпрацю з ЧСДРП та іншими демократичними силами. В 1936 р. партія працювала над концепцією неактивізму і спробами послабити вплив націонал-соціалістів серед німецького населення.

В другій половині 1930-х рр., В. Якш створив концепцію так званого «народного соціалізму», яка мала показати немарксистський шлях до соціалізму. Суть концепції зводилась до перетворення ЧСР за швейцарським зразком, заснованим за принципом кантонального устрою, відмова від принципу «національної держави» на користь принципу «батьківщина народів» [4, с.99].

Незважаючи на всі ці зусилля партія так і не змогла повернути втрачені позиції серед німецького населення країни. На місцевих виборах 1938 р. НСДРП(Ч) поступилась судето-німецьким фа-

шистам. Результати цих вибрів в значній мірі визначили подальшу передачу Судетської області гітлерівській Німеччині. Партія намагалась продовжити діяльність на територіях, які залишилися під владою чехословацького керівництва, однак безрезультатно.

Дослідження програмних положень НСДРП(Ч) є важливою частиною дослідження соціально-демократичного руху загалом та історії німецької соціал-демократії зокрема. НСДРП(Ч) була рідкісним прикладом в історії соціал-демократичного руху, коли партія робітничого класу вважала першочерговими не його класові інтереси, а національну проблему, що пояснюється особливостями багатонаціональної ЧСР. Вирішення національного питання партія вважала можливим лише демократичним шляхом, піддаючи різкій критиці теорію і практику комуністів. Варто відзначити, що НСДРП(Ч) досить швидко виробила власну, незалежну від ідеологічної і політичної лінії німецької і австрійської соціал-демократії ідейно-політичну орієнтацію.

Дослідження програмних положень НСДРП (Ч) є важливою частиною дослідження соціально-демократичного руху.

Список використаних джерел:

1. Brugel J.W. Češi a Němci. 1918-1938 / J.W. Brugel. – Praha, 2006. – 450 s.
2. Кретинин С.В. Судето-немецкая социал-демократия: страницы политической истории, 1918-1939 гг. / С.В. Кретинин. – Воронеж, 1998. – 204 с.
3. Кретинин С.В. Нация и социализм: немецкий национальный вопрос и социал-демократия. 1918-1939гг. / С.В. Кретинин. – Воронеж, 2001. – 183 с.
4. Кретинин С.В. Идеология немецкой социал-демократии в Чехословакии в 1918-1939 гг. / С.В. Кретинин. – Воронеж, 2002. – 156 с.
5. Кретинин С.В. Судетские немцы: народ без родины. 1918-1945 / С.В. Кретинин. – Воронеж, 2000. – 320 с.
6. Broklová E. Politická kultura německých aktivistických stran v československu 1918-1938 / E. Broklová. – Praha, 1999. – 144 s.
7. Jaroslav Šebek. Politické strany německé menšiny / Jaroslav Šebek // Malíř J., Pavel M a kol. Politické strany. Vyoj politikých stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861-2004. 1. Díl: 1861-1938. – Brno, 2005. – 1024 s.

The article is devoted to the research of national question in the program of German Social-democratic party in the First Czechoslovak Republic.

Key words: *Sudet areas, First Czechoslovak Republic, German social-democracy party, activity, negativity.*

Отримано: 15.10.2011